

Škola a slovenský učiteľ v Uhorsku na konci 19. a začiatku 20. storočia

PhDr. VIERA ŽBIRKOVÁ, CSc.,
Katedra pedagogiky a psychológie Pedagogickej
fakulty, Nitra

V 90. rokoch 19. storočia bolo Slovensko neoddeliteľnou súčasťou Uhorska, agrárnej a polofeudálnej krajiny, ktorá sa vyznačovala zaostalosťou, biedou, násilníckym režimom statkárov a veľkoburžoázie, vysťahovalectvom do Ameriky a začiatkami robotníckeho socialistického hnutia.

Vývoj kapitalizmu v poľnohospodárstve sa uberal prudkou cestou. Výsledkom bola ťažká situácia roľníckeho ľudu, ďalšie zbedačovanie malých a stredných roľníkov. Napriek tomuto stavu sa začiatkom 90. rokov začal rýchlejší rozvoj priemyselnej výroby.

Zlepšenie podmienok samostatnejšieho rozvoja priemyslu vytvorilo už rakúsko-maďarské vyrovnanie v roku 1867. V 80-tych až 90-tych rokoch 19. storočia dochádzalo v celom Uhorsku k prechodu od predmonopolistického kapitalizmu do najvyššieho štádia imperializmu. O jeho nástupe možno hovoriť až na prelome storočí.

Zhoršilo sa postavenie pracujúcich v Uhorsku, najmä postavenie slovenského národa. Národnostný útlak sa prejavil vo všetkých oblastiach života slovenského národa i v školskej politike.

Školstvo sa síce ďalej organizovalo na základe modelu národnej školy z roku 1868 a jeho cieľom malo byť „dobré verejné školstvo . . . pretože sa ním pri-náša všeobecná vzdelanosť a hmotný blahobyt, a preto je štát povinný postarať sa o to, aby občania ktorejkoľvek národnosti, keď žijú pohromade vo väčšom počte, mohli sa vzdelávať v materinskej reči, v školách blízkych, a to až po vyššie vzdelanie akademické“.¹ Toto uvádzal zákon, ale skutočnosť bola iná. Možno hovoriť o silnejúcej maďarizácii, prebiehajúcej v znamení príprav 1 000-ročného trvania uhorského štátu, ktorá spomalila rast gramotnosti² utláčaných národností Maďarska a vystupňovala sa najmä po roku 1907 Apponyiho školskými zákonmi.

Počet škôl v Uhorsku na území dnešného Slovenska bol v roku 1915 o 20,8 % väčší ako v roku 1851, ale slovenských škôl bolo v roku 1915 o 73,1 % menej ako v r. 1851. V dobe od r. 1881 do r. 1915 nastal najväčší pokles v počte slo-

venských ľudových škôl po vyjdení Apponyiho školského zákona z r. 1907. V roku 1908 sa zmenšil počet ľudových škôl o 214 oproti roku 1907.³ Aký bol počet žiakov? V roku 1904 bolo podľa úradných štatistík⁴ v Uhorsku 238 229 žiakov s materinským jazykom slovenským. Maďarsko-slovenskú školu z nich navštevovalo 128 114 žiakov, tj. 53,7 %, a slovenskú 41 772 žiakov, tj. 17,5 %. V roku 1914, kedy počet žiakov s materinským jazykom slovenským stúpol na 256 020, už len 41 532 žiakov, tj. 16,2 % žiakov mohlo navštevovať slovenské školy. Z celkového počtu žiakov v Uhorsku percentuálny podiel žiakov s materinským jazykom slovenským navštevujúcich ľudové školy s vyučujúcim jazykom maďarsko-slovenským a slovenským bol v r. 1901 13,14 %, v r. 1907 13,47 % a v roku 1914 13 %. Z toho úradné štatistiky uvádzali údaj zo škôl s vyučovacím jazykom maďarsko-slovenským len z r. 1904 a 1906.

Pálčivým problémom bolo zaškolovanie a dochádzka detí do školy, nedostatočný počet kvalifikovaných učiteľov, vysoká organizačná a konfesiónalna roztrieštenosť základnej školy i skutočnosť, že vyššie vzdelanie (len v úradnom jazyku) dostávala len malá časť obyvateľstva jednoducho preto, že na vzdelávanie nemali peniaze.

Po maďarizácii ľudových a stredných škôl došlo v roku 1891 k zámernému odnárodňovaniu detí v najútlejšom veku.

Zákon o detských opatrovniach sa stal v Uhorsku právoplatným na základe nariadenia XV. článku § 4 z 24. septembra 1891.⁶ Podľa neho všetky deti vo veku od 3 do 6 rokov mali byť zapísané do škôlok alebo detských útulkov.

Zakladaním opatrovní boli poverené obce, ale mohla ich zakladať i cirkev, spolky, právne osoby a jednotlivci (§ 3). Obce, cirkev a právne osoby boli povinné začiatok činnosti detskej opatrovne alebo útulku len oznámiť, no súkromné osoby museli k organizovaniu útulku alebo opatrovne žiadať súhlas kráľovského škôldozorca. Štát mohol zriadiť a udržiavať opatrovne všade, kde to uznal za vhodné a potrebné (§ 19). Riadiacim a kontrolným orgánom štátnych opatrovní a útulkov bola obec, no cirkevné opatrovne riadila „cirkevná obec“. Výbor sa volil na tri roky. Pozostával z piatich členov (členom výboru bol i mestský úradný nadlekár a okresný lekár, ktorých povinnosťou bolo prezrieť deti každých 14 dní), doplnených ženami obce, ktoré zaujímala práca s deťmi.

Ak rodičia alebo tútor svoje dieťa do opatrovne neposielali a nemali na to opodstatnený dôvod, mohli byť pokutovaní 10–50 gracijarmi. Podľa pomerov bolo možné vyberať od rodičov detí mierny poplatok, ale chudobné deti boli od poplatku oslobodené. Ak v obci nebola štátna opatrovňa, iba cirkevná, mal byť umožnený vstup do opatrovne všetkým deťom bez rozdielu náboženstva a národnosti (§ 21). Pobyt v školských opatrovniach a útulkoch určoval školský zákon od skorého rána do večera. Učiť sa nemalo len cez nedeľu a sviatky.

Percentuálny podiel detí navštevujúcich predškolské zariadenia na území dnešného Slovenska z celkového počtu detí v predškolských zariadeniach Uhorska⁷ bol napr. v r. 1901 15,27 %, v r. 1907 len 13,36 % a v r. 1912 14 %.

Počet riadnych opatrovní na území dnešného Slovenska do r. 1906 rá-

stol len mierne, v mnohých sa vyučovalo maďarsko-slovensky. Avšak od r. 1907, kedy sa v nich vyučovalo už len maďarsky, bol ich rast ďaleko prudší. Takémuto trendu rastu však nezodpovedal počet umiestnených detí. Pozoruhodné bolo, že v r. 1907 a 1908 počet umiestnených detí klesal a až v ďalších rokoch mal mierne stúpajúcu tendenciu. Ťažiskom výchovno-vzdelávacieho programu detských opatrovní bola náboženská výchova. Učiť deti „modlitbe na spôsob vzdychnutia“ (§ 8).⁸ O čo tu išlo? Naučiť ich hovoriť a spievať maďarské náboženské piesne a len okrajovo venovať pozornosť i telocviku, hram a ručným prácam. Formovanie mravnej osobnosti detí predškolského veku sa malo zamerať na výchovu zručností a návykov poriadkumilovnosti, šikovnosti, čistoty a slušného správania.

Zákon XV umožňoval pod vedením jednej učiteľky zaškoliť v jednej triede až 80 detí. I keď na každých 40 detí zákon povoľoval prijať v opatrovni jednu pestúňku, bola to situácia pedagogicky nezvládnuteľná.

Podobný stav sa prejavil aj v prípade stálych útlkov. Ich počet zostal takmer nezmenený, avšak počet detí umiestnených v útlkoch od r. 1907 výrazne klesal.

Zaujímavý bol stav v prípade letných útlkov, jediných predškolských zariadení, v ktorých sa podľa úradných štatistík i po r. 1906 popri štátnom jazyku mohlo vyučovať v materinskom jazyku. Ich celkový počet za sledované obdobie nepretržite klesal, pričom počet zariadení s vyučovacím jazykom slovenským zostával takmer konštantný. Celkový počet detí umiestnených v týchto zariadeniach v jednotlivých rokoch po r. 1906 zostal takmer nezmenený. Útulky mali zabezpečovať opatrovateľskú službu. Učiť deti slušnému správaniu a hram. Zákon umožňoval prijímať i deti mladšie než trojročné. O pedagogickom efekte nemožno hovoriť. Veď „pedagogický“ personál v letných útlkoch s vyučovacím jazykom slovenským tvorili v prevažnej miere ľudia bez patričnej kvalifikácie.

Snaha úradov o dôslednú maďarizáciu je jednoznačne dokazateľná. Zvlášť po r. 1906 vo všetkých predškolských zariadeniach sa odbúrало dvojjazyčné maďarsko-slovenské vyučovanie. Preferovalo sa zriaďovanie riadnych opatrovní, v ktorých pod vedením kvalifikovaných učiteľov⁹ s dokonalou znalosťou maďarského jazyka boli vytvorené podmienky pre dôslednú maďarizáciu. Opačná bola snaha úradov v prípade stálych a letných útlkov, ktorých počet nepretržite klesal. Kvalifikovaných kádrov v letných útlkoch bol nedostatok. O tom, že sa tieto maďarizačné snahy stretli so zjavnou nevôľou slovenského obyvateľstva, svedčí i tá skutočnosť, že ihneď v r. 1907 a 1908 poklesol počet detí navštevujúcich predškolské zariadenie. Svojich funkcií sa ujali vybraní agitátori a propagátori, ktorí mali pomôcť pri realizácii cieľov maďarizácie. Ich úlohou bolo vysvetľovať rodičom nevyhnutnosť osvojovania maďarského úradného jazyka, pomáhať rodičom vo výchove detí, a tak ich „zachrániť pred záhubou“. Dôkazom odporu obyvateľstva k spomenutému nariadeniu boli hlásenia (sťažnosti)¹⁰ adresované hlavnému županovi Bratislavy o nedodržíavaní nariadenia § XV, č. 3 z r. 1891. Skutočný cieľ však smeroval k odnárodňovaniu obyvateľov nemaďarských národnostných skupín Uhorska. Doklad o útlaku slovenskej národnosti spracoval do Slovenských novín M. Krajčovič. Uviedol

príklad toho, ako agitácia aktívnejších národovcov úspešne prenikala do slovenských dedín. Správa uvádzala, že „6. júla 1893 v Ústí nad Oravou... pre odpor proti maďarizačným „ovodám“ poslal 61 osôb je pod kriminálnou žalobou“.¹¹ Mnoho dokladov je potvrdením lákania a odvážania slovenských detí do maďarských krajov.¹² Vláda tým nesledovala len cieľ, aby si maďarský jazyk osvojili slovom i písmom všetci občania, ale išlo jej najmä o nacionalistickú výchovu, vybudovanie jednotného maďarského národnostného štátu. Predstavitelia vládnucej spoločnosti hlásali, že mládež, ktorá sa už od škôlok učí maďarský jazyk, treba sledovať od narodenia až po smrť, aby sa po ukončení štúdií nerozptýlila.¹³

Tieto zámerly si ako prví privlastnili členovia maďarizačnej osvetovej organizácie FMKE¹⁴, ale aj EMKE a DMKE.

Na základe preštudovaných ročeníek spolku¹⁵ možno tvrdiť, že jej organizátori, ba i členovia si uvedomovali skutočnosť, že úspech ich práce je podmienený každodenným vplyvom na obyvateľstvo a ich deti. Preto popri všetkých vekových kategóriách venovali zvýšenú pozornosť malým deťom¹⁶, aby sa im od najútlejšieho veku vštepovala prítlunosť k maďarskej krajine, ako aj náklonnosť k maďarskému jazyku. Na tento účel vychádzali aj detské noviny „Én Ujságom“ (Moje noviny), ktoré boli zároveň metodickými príručkami učiteľov detských opatrovní.¹⁷ Vyučovali na nich učiteľky, ktoré po ukončení dvojročného štátneho ústavu zložili verejnú skúšku. No uspôsobovací dekrét im bol udelený len vtedy, ak slovom i písmom ovládali maďarský jazyk.

F. Bokes¹⁸ uviedol, že koncom 19. storočia boli na Slovensku zriadené dva štátne ústavy pre vzdelávanie učiteliek detských opatrovní, no úradné štatistiky nevykazovali po r. 1900 na území Slovenska žiadnu školu tohto druhu. V roku 1900/1901 ich bolo na území Uhorska 11 a študovalo na nich 508 študentov. Podľa § 14 zákona XV učiteľky boli menované doživotne s platom najmenej 300—400 zlatých ročne okrem nájomného. Pestúňky okrem nájomného dostali ročne 120 zlatých, v letných mesiacoch najmenej 10 zlatých mesačne.

Mnoho učiteľov v snahe získať i mimoriadnu odmenu vyvíjalo aktívnu činnosť v spomínanej FMKE a v rôznych maďarizačných spolkoch. Organizácia FMKE odporúčala svojim miestnym pobočkám „poskytovať dobrým učiteľom knižné odmeny“.¹⁹ Na získanie priazne ľudu venovali veľkú pozornosť najchudobnejším. Ročne vymedzili rozpočet na nákup ošatenia, školských pomôcok pre chudobné deti.

Stručnú štatistiku o maďarizačných kultúrnych spolkoch a inštitúciách na území pôsobenia FMKY podal Dezider Smidák²⁰ v Historickvej ročenke III. Isté je, že spolky a inštitúcie ovplyvňovali maďarizačný proces v našich obciach negatívne. Tlač uvádzala, že si v nejednom prípade obyvatelia pomaďarčili meno. „Dom a škola“ v r. 1893 uvádzal kritické poznatky i z učiteľského prostredia. Napr. učelia Aradského okresu iniciatívne navrhli, „aby si všetci učelia pôsobiaci v Uhorsku do r. 1896 (v ktorom bola oslava tisícročného príchodu Maďarov do Uhorska) pomaďarčili mená. Uznesenie bolo vytlačené štátnym nákladom a rozposlané všetkým učiteľom“.²¹ Zákon o pomaďarčení názvov obcí a osobných mien bol vydaný v roku 1898.

Slovenskí učitelia však s ťažkým srdcom prijali nariadenia a zákony obmedzujúce slobodu slovenského národa. Rovnako starosť, mrzutosť a problémy im spôsobovala i ľahostajnosť a neporiadok v školskej organizácii, materiálne vybavenie ľudových škôl, ako aj spoločenské nedocenenie ich učiteľskej práce i vytlačanie materinského jazyka zo škôl.

Počet škôl²² s vyučovacím jazykom maďarsko-slovenským začiatkom 20. storočia na území Slovenska najprv stúpol z 1 088 (v r. 1901) na 1 289 (v r. 1904), avšak v zápätí klesol na 571 (v r. 1905), resp. na 645 (v r. 1906). Zvláštnosťou v r. 1905 a 1906 bolo to, že ešte na ďalších 974, resp. 1 015 školách sa slovenčina používala ako jazyk pomocný. To znamenalo, že sa vyučovalo v maďarskom jazyku, avšak v prípade potreby sa určité veci vysvetlili aj po slovensky. Od r. 1907 školy s vyučovacím jazykom maďarsko-slovenským prestali existovať. Počet škôl s vyučovacím jazykom slovenským postupne klesol z 486 (v r. 1901) na 239 (v r. 1906). V r. 1907 (po zrušení škôl s vyučovacím jazykom maďarsko-slovenským) ich počet síce vzrástol na 716, avšak už v zápätí v r. 1908 klesol na 502 a potom postupne klesal až na 344 (v r. 1914).

Ak porovnáваме počty ľudových škôl na území Slovenska a na území celého Uhorska, zisťujeme, že v priemere 92 % škôl s vyučovacím jazykom slovenským sa nachádzalo na území Slovenska. Boli to väčšinou iba školy s jedným učiteľom (61,6 %), spravované prakticky cirkvami. Nesmiernou obetavosťou²³ slovenských učiteľov konfesiónálnych škôl najdlhšie sa udržali rímsko-katolícké a evanjelické ľudové školy s vyučovacím jazykom slovenským. Na štátnych školách sa učilo len po maďarsky.

Ďalej možno konštatovať, že v r. 1904 z celkového počtu 31 447 učiteľov ľudových škôl Uhorska bolo 1 109, tj. 3,5 % učiteľov národnosti slovenskej. Do roku 1914 celkový počet učiteľov v Uhorsku vzrástol na 35 253, avšak počet učiteľov slovenskej národnosti poklesol na 406, tj. na 1,15 % z celkového počtu učiteľov. Výrazným znakom ľudového školstva bola nekvalifikovanosť učiteľov. Úradné štatistiky však túto skutočnosť nevykazovali. Stávalo sa, že učiteľ, ktorý cez zimu niekoľko mesiacov učil detí, v lete pásol dedinské svine. V Rakúšskom okrese Martin bol učiteľom stolár.²⁴ V polaneckej škole, okres Spišská Nová Ves, učil učiteľ roľník. V Detve učilo 24 sedliakov.²⁵ V obci Buková, okres Trnava, bol učiteľ poštár.²⁶ V Gočove, okres Rožňava, bol učiteľom sústružník dreva.²⁷

Aj v „Policajnej ročenke“²⁸ za rok 1906 sa uvádzalo, že na školách v Uhorsku bolo 2 242 nekvalifikovaných učiteľov, teda vyučovanie z metodickéj stránky nezodpovedalo požiadavkám. Nekvalifikovanosť učiteľov neklesala, práve naopak mala stúpajúcu tendenciu. Kandidáti učiteľstva ľudových škôl obdobne ako kandidáti učiteľstva detských opatrovní získali učiteľské diplomy, len ak pri skúške učiteľskej spôsobilosti preukázali aj znalosť maďarčiny. V zmysle zákonného článku 10 z roku 1879 „počet štátnych učiteľských ústavov v roku 1903 bol v Uhorsku 25. Tu vyštudovalo 3 845 učiteľov a učiteľiek. Pre cirkevné školy bolo podľa Bokesa²⁹ v Uhorsku 55 učiteľských ústavov a vyštudovalo v nich 3 845 učiteľov a učiteľiek“. Z toho na Slovensku bolo sedem štátnych a osem neštátnych učiteľských ústavov. Štátne v Bratislave, Leviciach, Lučenci, Modre, Prešove, Spišskej Novej Vsi, Štubníanskyh (teraz

Turčianskych) Tepliciach a neštátne v Bratislave, Košiciach, Spišskej Kapitule, Trnave (rímsko-katolícke), Prešove (grécko-katolícky), v Prešove a Banskej Štiavnici (evanjelické).

Stav odbornosti vyučovania maďarčiny na školách sledovali župné administratívne výbory Uhorska. Na základe prieskumu uskutočneného v Uhorsku v r. 1891/92 sa zistilo, že spomedzi 25 305 učiteľov bolo 1 601 takých, ktorí neovládali maďarský jazyk, teda neboli schopní v ňom vyučovať.³⁰ Výsledky prieskumu uverejnené v časopise „Dom a škola“ uvádzali stav 2 387 ľudových škôl, v ktorých vyučovania maďarského jazyka v roku 1894 bolo nevyhovujúce, alebo sa maďarský jazyk vôbec nevyučoval. Pre učiteľov ľudových škôl s nemaďarským vyučovacím jazykom, ktorí dobre neovládali maďarčinu, ale mali záujem si ju osvojiť, organizovala školská správa kurzy maďarčiny na konto štátu.

Národnostný a sociálny útlak sa stupňoval. Archívne dokumenty bývalej Bratislavskej župy v r. 1893-1897 sú toho dokladom. Našli sme viacero zápisov³¹, v ktorých sa hlavnému županovi podávali hlásenia o situácii v župe, ktorá by mohla narušiť maďarizačné snahy. Zo Šamorína, Trenčína, Bratislavy, Dunajskej Stredy, z Jura pri Bratislave, Senca prišli negatívne správy. Udanie bolo podané na farára v Budmericiach a učiteľa Jozefa Luptáka z Bukovej, okres Trnava, ktorí pri príležitosti volieb člena župnej komisie v Trsticiach v novembri 1895 „neprestajne dráždili obyvateľov“. Boli na nich podané súdne žaloby.³²

Dopisovatelia slovenských denníkov a pedagogických časopisov pobádali učiteľov k zakladaniu spolkov, organizovaniu konferencií³³, upevňovaniu stykov s českými učiteľmi v snahe riešiť možnosti protimaďarizačných tendencií v školstve. Z pedagogických časopisov vzbudil pozornosť vládnucich vrstiev „Dom a škola“³⁴. Ako vyplýva z archívnych dokumentov, bol v r. 1897 podrobený ostrej cenzúre. Hlavný bratislavský župan v hlásení³⁵ bratislavskému prokurátorovi oznamoval, že „Dom a škola“ je veľmi rozšírený a treba ho sledovať. V prípade výskytu mali určení činitelia podať hlavnému županovi hlásenie o zabezpečení poriadku. Uvádzalo sa v ňom: „Dom a škola je rozšírený tak u domácich Slovákov ako i u českých učiteľov... Prebíja sa i do politiky ako spojenec domácej politiky Slovákov už aj preto, že pražská československá organizácia prispievajúca do Domu a školy vyzýva české obyvateľstvo, aby prichádzalo v turistickej sezóne v lete na Slovensko a navštívilo uhorských Slovákov.“ Z jednotlivých okresov bratislavskej župy prichádzali negatívne oznamy, že obyvatelia okresov časopis nečítali a nepoznali. Jedine zo Šamorína primátor zaslal podrobnejšiu správu. Dňa 18. júna 1897 oznámil: „Slovenské obyvateľstvo v okrese už nie je slovenské, časopisy nechodia... Obyvateľstvo a prisťahovalci z Nitrianskej a Liptovskej župy sú oddaní Maďari, ich deti už ledva rozumejú po slovensky.“ Je zaujímavé, že až v období svojho dozrievania v r. 1897 „Dom a škola“ vzbudil pozornosť hlavného bratislavského župana. Po vydání I. ročníka r. 1885 mal 885 odberateľov³⁶, no v období pátrania ich bolo už len do 150. V r. 1897 časopis prestal vychádzať.

Salvov pedagogický časopis „Dom a škola“ bol cirkevne orientovaný. Združoval katolíckych a evanjelických učiteľov a vychovávateľov. Za základné vý-

chovné prostriedky mravno-kresťanského ideálu považoval milosť božiu, prispôsobenie a príklad. Kresťanský ideál propagovali okrem niekoľkých výnimiek (príspevkov) celé ročníky časopisu „Dom a škola“. Zohral však vo svojej dobe i pozitívnu úlohu. Svojím všefudovým zameraním Salva združil okolo seba vynikajúcich učiteľov. Viedol ich k publikovaniu príspevkov, písaniu učebníc, k riešeniu organizačných i obsahových otázok vyučovania v elementárnych školách i k propagovaniu pedagogických názorov J. A. Komenského, A. F. Diesterwega, J. F. Herbarta a iných. To, že si časopis našiel cestu k českým učiteľom a mal medzi nimi i trvalých predplatiteľov, spolupracovníkov a dopisovateľov (najznámejšieho K. Kálala), úrady správne postrehli. K. Salva³⁷ skutočne vytvoril priestor pre českých učiteľov a vyjadroval im vrelé sympatie.

Časopis „Dom a škola“ verejne šíril obavy o slovenské školstvo. Salva neraz vyčítal slovenskému učiteľovi nezájum o časopis. Nabádal ho k aktivite brániť záujmy slovenského národného školstva, vyzýval ho neoddať sa maďarizačnému tlaku. Chcel po ňom, aby zveleboval slovenskú školu, zakladal školy s vyučovacou rečou slovenskou, žiadal znalosť slovenskej reči slovom i písmom. Ukazoval na dôsledky zavádzania maďarčiny do detských opatrovní a ľudových škôl. Jasnejšie svoj postoj vyjadril v r. 1899 na zhromaždení v Liptovskom Mikuláši. Tu žiadal³⁸ revidovanie zákona o detských opatrovniach a elementárnych školách tak, aby materinský jazyk bol hlavným povinným vyučovacím jazykom. Trval i na tom, aby sa v materinskom jazyku vyučovalo i na stredných školách.

Mnohí sa snažili pomáhať ubiedenému ľudu po dedinách, no v dimenziách nacionalizmu a náboženského moralizmu.³⁹

Slovenskí učitelia ľudových škôl, ako sme už na inom mieste spomínali, žili väčšinou v biede a nedostatku. Túžili po úcte a zabezpečení. Niektorí chápali i príčiny triedneho, sociálneho a národnostného útľaku, no v skúmanom období nevedli cieľavedomý boj za vytýčené požiadavky a memorandá. „Národné noviny“ napr. 12. a 13. októbra 1897 informovali čitateľov o obsahu dvoch memoránd „socialistických učiteľov“, ktorí sa pripravovali na svoj zjazd do Pešťbudína. I keď sa neuvádzalo, ktoré župy (z 39 prihlásených) sa k memorandu hlásili, je predpoklad, že medzi nimi boli i slovenskí učitelia. Všimnime si bližšie požiadavky, ktoré hodľali predložiť ministrovi osvety. V prvom návrhu z 12. októbra 1897 žiadali všeobecnú povinnú a bezplatnú školskú dochádzku do 14 rokov; štát nech zdarma dáva chudobným deťom knihy, odev a stravu; o vyučovanie náboženstva nech sa stará cirkev; učiteľský plat nech sa ustáli na 600 zlatých. Ďalej učitelia žiadali zabezpečenie bytu a prídavky po určitých odslúžených rokoch. Dôchodok žiadali po 35 rokoch služby. Odmietali, aby mal učiteľ vedľajšie zamestnanie.⁴⁰ 13. októbra 1897 Národné noviny⁴¹ opakovane publikovali požiadavky socialistických učiteľov, zhrnuté v memorande, ale niektoré čiastkové body spresnili, ba rozšířili.

Základné požiadavky memoranda o bezplatnej škole, ako aj stanovisko, aby sa štát staral o chudobné deti, v mnohom pripomínajú Komenského demokratizačné a pokrokové idey. V Dejinách učiteľstva⁴² spomínanú udalosť stručne zachytil i významný slovenský pedagóg František Karšai. Pripomenul,

že „Národné noviny venovali pozornosť učiteľským problémom a v nich našlo odraz aj socialistické hnutie u slovenského učiteľstva a pripravovaná celokrajinská konferencia socialistických učiteľov v Pešťbudíne“.⁴²

Slovenskí učitelia v 90. rokoch 19. storočia verejne v tlači nepresadzovali socialistické snahy vo výchove a vzdelávaní. V robotníckej tlači sme nenašli ani jeden podpísaný príspevok učiteľa. Dopisovateľom a spolupracovníkom „Robotníckych novín“ bol pedagóg Jozef Maliak, redaktor „Domácnosti a školy“.⁴³ Jeho názory a postoje rozoberieme však na inom mieste.

Uvedomelí slovenskí robotníci, organizovaní v Sociálno-demokratickej strane Uhorska, príležitostne prejavovali záujem o školu, školskú výchovu, vzdelávanie detí i učiteľovu osobnosť. Zvlášť v rokoch 1905–1907 na stránkach Slovenských robotníckych novín žiadali slobodnú, štátnu, bezplatnú školu, vzdelávanie detí, mládeže a dospelých v materinskom jazyku. Kritizovali učiteľov, ktorí si neplnili výchovné a vzdelávacie povinnosti, ktorí podporovali vykorisťovanie detskej práce, uvoľňovali deti zo škôl do fabrík a na panské.⁴⁴

Cesty nápravy k zlepšeniu materiálneho a spoločenského postavenia učiteľa videla robotnícka trieda v spolupráci s učiteľmi, nie v prosení a lamentovaní. Na stránkach robotníckej tlače niektorí pochopili, že „na zlepšenie svojho postavenia budú učitelia nútení siahnuť k prvým prostriedkom“. Ale v tomto boji im bude potrebná pomoc ľudu. Preto by mali páni učitelia viac toho ľudu si hľadať, spolu s ním pracovať a netisnúť panskú káru. Pomáhať radou — dobrou a poctivou — ľuďom. Potom i ten ľud sa odmení v boji učiteľov za väčší kúsok chleba. „Učiteľ nesmie nikdy zabudnúť na to, že je tiež len chudobný proletár“.⁴⁵

Napriek snahám o socialistické riešenie pedagogických otázok slovenskí robotníci so slovenskými učiteľmi v rámci Sociálnodemokratickej strany Uhorska v rokoch 1890–1914 nenastúpili spoločnú revolučnú cestu boja. Nepoznali učenie marxizmu-leninizmu. Pred prvou svetovou vojnou i počas nej vyvíjali slovenskí robotníci celkove oportunistickú činnosť. Neboli revolučnou stranou a priklonili sa v tomto období k buržoázii.

POZNÁMKY

1 *Slovensko, Dejiny I.* Bratislava, SAV 1978, s. 580.

2 Kuzmin, N.: *Škola i obrazovanie v Českoslovakii*. Moskva, Izdatel'stvo Nauka, 1971, s. 174–197; *Vývoj školství a vzdělání v Československu*. Praha 1981.

3 *Školstvo na Slovensku. Školy, žiaci, učitelia v šk. r. 1918/19 až 1947/48*. Bratislava, Slov. plánovací úrad 1948.

4 *Magyar statisztikai évkönyv, XI.–XXII.*, Budapest 1901–1914.

5 Od r. 1879 maďarčina bola povinným predmetom na všetkých školách.

6 *Országgyűlési törvények 1891*. Budapest 1891, s. 92.

7 *Magyar statisztikai évkönyv IX–XXII (1901–1914)*. Budapest 1901–1914.

8 *Országgyűlési törvények 1891*, Budapest 1891, s. 93.

9 *Magyar statisztikai évkönyv IX–XXII (1901–1914)*. Budapest 1901–1914.

10 Štátny oblastný archív v Bratislave (ďalej ŠOBA), *Spisy hlavného župana I. 2/1891* (maď.).

11 Krajčovič, M.: *Slovenská politika v strednej Európe 1890–1901*. Bratislava, SAV 1971, s. 63.

12 V septembri 1892 zobrali z okolia Žabokriek a Topoľčian slovenské deti a odviezli ich do Hódmező-Vásárhelyu, kde ich na trhu predávali. V Lužnej katolícky farár Rovder násilím zobral 20 detí a zaslal ich do maďarských obcí. Blížšie: MF: *Maďarizace vo svetle pravdy*. Naše Slovensko, II, č. 3, s. 98–104.

13 BM: *Általános a jov"oröl*, FMKE, Cohóhyve, 1895/96, Budapest 1896, s. 17.

14 FMKE – Spolok Felvidéki magyar közművelődési egyesület, založený v Novohradsej, Bratislavsej, Nitrianskej, Trenčianskej, Oravskej, Liptovskej, Zvolenskej, Hontianskej a Tekovskej župe. Na čele FMKE stál nitriansky škôldozorca Gustáv Libertiny a riaditeľ meštianky v Hlohovci Móric Orbók. Medzi zakladateľmi a propagátormi FMKE boli senický slúžny Imrich Kálmán, Belo Grünwald, gróf Albert Apponyi, D. Iványik, G. Baross a A. Berzeviczy. Na spôsob FMKE vzniklo niekoľko podobných spolkov v Zemplínskej, Bratislavsej, Hontianskej župe a Maďarsko-slovenské bratrstvo v Tekove. V Budapešti bol v r. 1885 založený Magyarországi tó közművelődési egyesület, aby vydával knihy a časopisy v maďarskom duchu.

15 Ročenky spolku maďarských osvetárov tvorili správy čítané na výročných členských schôdzach. Mottom FMKE bolo heslo: Stať sa členom spolku je pre každého Maďara nielen česť, ale aj povinnosť. (Pozn. V.Ž.) Celá agenda spolku FMKE je vo vlastníctve ŠOBA v Nitre.

16 BM: *Ovodak*, FMKE, Cohóhyve, 1896/97, Nyitra 1897, s. 84–87.

17 Spolkové opatrovne sa na území dnešného Slovenska udržali až do r. 1918. Podľa Dezidera Smidáka bolo rozmiestnenie a stav spolkových detských opatrovní FMKY v šk. r. 1917/18 nasledovné:

Rozmiestnenie a stav spolkových detských opatrovní
v škol. r. 1917/1918

Miesto	Počet školopovinných detí vo veku od 3–6	Počet zapísaných v šk. r. 1917/18	Opatrovňu navštevovalo	
			zima	leto
Kláštôr pod Znievom	—	50	30	30
Drážovce	127	121	60	110
Trstená	142	64	35	35
Chrenová	80	78	50	50
Varín	125	60	60	50
Tvrdošín	105	70	40	50
Senica	80	31	—	—
Dolné Krškany	92	82	35	50
Nitra (Párovská ulica)	700	104	70	90
Beluša	—	15	15	15
Nováky	75	61	58	48
Litava	37	36	26	17
Kovarce	80	62	45	55
Plachtince	52	52	40	20
Kysucké Nové Mesto	200	106	60	70
Istvánháza (Hontianská ž.)	70	47	45	35
Holíč	300	36	45	40

Hontianske Nemce	70	61	30	50
Hodruša	95	56	15	35
Gabaj	118	70	45	55
Beckov	—	—	—	—
Bojnice	78	76	59	27
Bánovce nad Bebravou	—	—	40	40

Smidák, D.: *K dejinám Spolkov*. Historická ročenka 3, 1969, Bratislava, Slavín, s. 266.

18 Bokes, F.: *Príspevok v uhorskej školskej politike v rokoch 1848—1918 so zreteľom na Slovákov*. Historický časopis, III, 1955, s. 389—390.

19 BM: *Iskolák és tanítók jutalmazása*, FMKE, Cohóhyve, 1896/97, Nyitra 1897, s. 101.

20 Smidák, D.: *Maďarizačné kultúrne spolky a inštitúcie na území pôsobenia FMKY*. Bratislava, Slavín 1964, s. 263.

21 *Maďarský šovinizmus*. Dom a škola, IX, 1893, č. 7 a 8, s. 256.

22 *Magyar statisztikai évkönyv IX.—XXII.* (1901—1914). Budapest 1901—1914.

23 *Vážime si našich škol*. Domácnosť a škola, 1911, č. 3, s. 76—81.

24 Burian, J.: *Naše túžby*. Dom a škola, 7, 1900, č. 6, s. 94.

25 *O učiteľoch slovenských*. Rodina a škola, 1, 1900, č. 4, s. 94.

25 Lassovský, K.: *O stavu školství v Dětvě*. Revue Naše Slovensko, 2, č. 11, 12, s. 506; *Jak se podporuje vzdělání lidu*. Revue Naše Slovensko, 3, 1909, č. 3, 4, s. 161.

26 ŠOBA, ŽB. I. spis č. 39/1895, s. 94.

27 Žbirková, V.: *Juraj Hronec — pedagóg*. Bratislava, SPN 1975, s. 18.

28 *A Magyarországi szocialisztikus munkásmozgalmak az 1906*. Budapest 1907, s. 289—290.

29 Bokes, F.: *Príspevok k uhorskej školskej politike v rokoch 1848—1918 so zreteľom na Slovákov*. Historický časopis, 3, 1955, s. 388.

30 *Maďarčenie v školách*. Dom a škola, 9, č. 7, 8, s. 256.

31 ŠOBA, ŽB. I, spis č. 2/1897, 39/1895, 3/1893.

32 ŠOBA, ŽB. I, spis č. 39/1895.

33 Zgúth, P.: *Slovo na čase*. Dom a škola, 7, 1891, č. 7—8, s. 246.

34 ŠOBA, ŽB I, spisy č. 2/97 maď. Dom a škola, roč. 1, vychádzal v rokoch 1885—1897. Vydavateľom bol K. Salva. Vyšlo 13 ročníkov. Prispievali do neho: K. Bielek, M. Bodický, Čankovský, Chunello, J. Maliak, P. Miklaveč, Fr. R. Osvald, Podtatranský, T. Vansová, A. P. Zátorecký, J. Živec a iní. Od začiatku 20. storočia až do prvej svetovej vojny vychádzali ešte na Slovensku pedagogické časopisy Rodina a škola (1900—1904) a Domácnosť a škola (1911—1914). Pozri bližšie Struhár, Ján: *Príspevok K. Salvu k boju o slovenskú školu*.

35 ŠOBA ŽB. I. spisy č. 2/1897, 39/1895, 3/1893 (maď.).

36 Pozri bližšie: Dopisy Dom a škola, 10, (1894), č. 2, s. 59. Spolupráca K. Salva a K. Kálala začala v r. 1885—1888. Bližšie: Struhár, J.: *Príspevok K. Salvu k boju o slovenskú školu*. Liptov. vlastivedný zborník 1975, č. 3, s. 245—257.

37 Tamtiež, s. 59. K. Kálal na stránkach čas. Dom a škola už v r. 1893 navrhoval cez prázdniny uskutočniť súhrnný priateľský zájazd pre upevnenie spolupráce s redakciou Dom a škola. Keďže sa výlet na Slovensko neuskutočnil v r. 1894, výzvu opakoval. Redakcia tento návrh vítala.

38 Pozri bližšie: *Naše postavenie*. Dom a škola, 12, 1896, č. 1, s. 1. Slovenské listy II, 1899, č. 37.

39 Zgúth, Peter, Pavel (1863—1952), slovenský pokrokový národný učiteľ, zameriaval sa na pozdvihnutie vzdelanostnej a kultúrnej úrovne možovských občanov. Chcel dať mládeži vzdelanie, chcel vychovať zo slovenského národa užitočných občanov; Elena Maróthy-Šoltéssová (1856—1939), slovenská spisovateľka, venovala zvýšenú pozornosť aj továrenským robotníckam a slúžkam. Zriaďovala pre ne večerné kurzy šitia, varenia, zdravotníctva a vychovávateľstva. Bližšie pozri v práci: Mátej, J.: *Kapitoly z dejín slovenského školstva a pedagogiky (19. a 20. stor.)*. Bratislava 1970, s. 69—73.

40 *Socialistický pohyb medzi učiteľmi*. Národné noviny, 28, 12. októbra 1897, č. 233, s. 3.

41 *Socialistickí učitelia*. Národné noviny, 28, č. 234, s. 3.

42 Karšai, F.: *Stúpenci J. A. Komenského v politických a školských dejinách Prešova*. Bratislava, SPN 1965, s. 78; *Dějiny českého a slovenského učitelstva*, díl I—II; 1848—1945, Teze, Praha 1970, s. 106.

43 *Výchova pre slobodný čas*. Domácnosť a škola, 1, č. 11, s. 321—325. *Viac pravdy nezaškodí*. Robotnícke noviny, 9, 1912, č. 37, s. 1. *Najnovšie výčitky*. Robotnícke noviny, 8, 1911, č. 27, s. 1. *Najnovšie výčitky*. Domácnosť a škola, 1911, č. 6, s. 161—168.

44 *Školy*. Robotnícke noviny, 7, 1910, č. 34, s. 3; *Vychovávateľia a agitátori*. Robotnícke noviny, 6, 1909, č. 8, s. 2; *Škola a sociálna demokracia*. Slovenské robotnícke noviny, 4, 1907, č. 4, s. 2; *Naše školstvo*. Slovenské robotnícke noviny, 4, č. 11, s. 5.

45 *Učitelia*. Robotnícke noviny, 7, 1910, č. 48, s. 2.

ВЕРА ЖБИРКОВА

ШКОЛА И РОЛЬ СЛОВАЦКОГО УЧИТЕЛЯ В ВЕНГРИИ В КОНЦЕ 19-ОГО И В НАЧАЛЕ 20-ОГО ВЕКОВ

На основе критического анализа архивных документов касающихся венгерских законов школьного дела, статистических материалов и педагогической и рабочей печати описывает автор положение в детских приютах

и в начальных школах и позицию словацких учителей в Венгрии в конце 19-ого и в начале 20-ого веков. Одновременно автор доказывает обостренную венгеризацию в области школьной политики.

VIERA ŽBIRKOVÁ

SCHOOL AND THE SLOVAK TEACHER IN HUNGARY IN THE END OF THE 19TH AND IN THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURIES

Making use of a critical analysis and an analysis of archives materials, the Hungarian educational laws and statistics, the pedagogical and workers press, the article evaluates the situation in children's homes, elementary schools as well as

the position of a Slovak teacher in Hungary in the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries. It presents documents about the furthering of the process of denationalization at Slovak schools in educational politics.